

Irenini ruski motivi

Premda tekst posvećen nedavno preminuloj Ireni Lukšić u posebnom broju *Književne smotre* nije nekrolog, ne mogu se oteti dojmju da je riječ o zapisu, sjećanju ili nekoj vrsti rekapitulacije barem jednog dijela onoga čime se ova vrlo svestrana spisateljica, urednica i prevoditeljica bavila. U širokoj lepezi njezinih interesa, još od 1970-ih godina, kada je počela objavljivati svoje prve kritičke članke i prijevode u domaćim časopisima, Irena se orijentirala na rusku književnost i kulturu. Ističe se tu ponajviše njezin rad urednice višestruko nagrađivane biblioteke “Na tragu klasika” izdavačke kuće Disput. Sama je biblioteka nezaobilazna u sadržajnom smislu jer je namijenjena približavanju našoj publici klasika svjetske književnosti, ali za Irenu i u formalnom smislu, budući da je biblioteka nagrađena sa šest nagrada Kiklop u kategorijama Biblioteka godine, Urednik/urednica godine i Knjiga eseja godine. Irena Lukšić je bila i urednica Biblioteke “Književna smotra”, pokrenute još 1992, u kojoj se objavljuju djela iz teorije i povijesti književnosti, kulturologije, publicistike, ali i prijevodi na hrvatski jezik. I ta je biblioteka umnogome obilježila Irenu, ali i Irena biblioteku, jer je riječ o pratećem rukavcu našeg istaknutog časopisa za svjetsku književnost *Književna smotra* uz čiji je rad na organizacijskoj, operativnoj razini, ali i kao autorica i prevoditeljica Irena bila vezana nekoliko desetljeća. Irena je ujedno u suuredništvu s Josipom Užarevićem priredila deskriptivnu bibliografiju *Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima* (1981, 1992). Bibliografija je podijeljena u dva dijela, na onaj od 1917. do 1945. te drugi od 1945. do 1977. godine.

Ovomu bi nabranjanju ponajprije uredničkih radova valjalo dodati njezin spisateljski interes ili pak esejistički. Ali, kamo god krenuli u nabranjanjima, primijetiti ćemo da su se Irenine preokupacije vrtjele oko ruske književnosti, i to u prvom redu one dvadesetostoljetne koja je nastajala u matičnoj zemlji i u egzilu. Tema egzila zanimala ju je u mnogim njezinim radovima kao što su *Antologija ruske disidentske drame* (1998), zbornik *Ruska emigrantska književna kritika* (1999), *Treći val. Antologija ruske emigrantske književnosti potkraj 20. stoljeća* (2004), zbornik *Ruski emigranti u Hrvatskoj između dva rata* (2006) i drugi. Ruska je književnost za nju bila privlačna, gdje god da se nalazila, makar i “u Svemiru”, kako je naslovila svoju knjigu iz 2003. godine posvećenu upravo ruskoj emigrantskoj književnosti. Ruska se tema, bilo ona izvan ili unutar granica Rusije, provlači kroz zbornike

i antologije koje je priređivala. Jedna je takva objavljena pod naslovom *Jednostavna istina. Ruska pripovijetka XX. stoljeća* (1998). U njoj je Irena sabrala vrlo različite pisce i njihove kratke proze kao što su *Životno osiguranje* Marine Cvetaeae, *Salomejina sudbina* Gajta Gazdanova, *Hello, Dolly* Valerija Popova, *Šaranje* Viktorije Tokareve i brojnih drugih, uključujući i priču *Jednostavna istina* Vladimira Makanina koja je urednici poslužila kao naslov zbirke. Antologija okuplja ukupno dvadeset i dvoje autora i dvadeset i šest priča s namjerom da čitatelja upozna s različitim stilovima, a onda i ideologijama i tradicijama u ruskoj književnosti burnoga i kompleksnoga 20. stoljeća. Zato Lukšić u svom pogovoru inzistira na sintagmi dviju ruskih književnosti koju je pred “rusku znanost 90-ih godina postavio proces posvemašnjeg oslobađanja literature od nametnutih estetsko-ideoloških ograničenja, njena deestetizacija poglavito”. Svoju koncepciju o dvjema ruskim književnostima Irena Lukšić preuzima od ruskoga književnog znanstvenika Gleba Struvea iz njegove knjige *Ruska književnost u izgnanstvu (Russkaja literatura v izgnanii)* iz 1984. u kojoj autor navodi da je ruska književnost u inozemstvu samo privremeni tok općeruskog književnosti i da će se, kada za to dođe vrijeme, te dvije književnosti sliti u zajedničko korito. Irena Lukšić tako u svojoj antologiji koja čini “izbor iz mnoštva različitih pojava” i više nalikuje “buketu svijeća” nego usustavljenoj zbirci reprezentativnih autora, slijeva sovjetske i emigrantske pisce u jedno korito mogućih tema i stilova 20. stoljeća koje će u velikoj mjeri najaviti kretanja u narednom stoljeću.

U izboru pisaca i djela koje predstavlja, ali i prevodi u *Ogledima o ruskoj književnosti* (2006), Irenu Lukšić je također vodila nit egzila. Premda je raspon ogleđa od Antona Pavloviča Čehova do Il'e Stogoffa izuzetno velik i ne pripadaju svi pisci emigrantima, nesumnjivo najznačajnije mjesto zauzimaju upravo ogleđi o Solženicynu, Brodskom ili Irini Aleksander, a tek zatim oni o političkom kontekstu (Harms, Pelevin, Stogoff) te ženskom pismu, gdje autorica najviše pozornosti pridaje spomenutoj Irini Aleksander, svojoj preokupaciji i inspiraciji (vidi i druge priređene knjige: *Svi životi jedne ljubavi. Memoari i dokumenti*, 2003; *Samo činjenice, molim. Autobiografski roman i dokumenti*, 2007; *Douglas Tweed i ostali*, 2011).

Ruska emigrantica koja je jedno vrijeme živjela u Zagrebu, književnica i prevoditeljica, Irina Kunina

udana Aleksander bila je u mnogočemu nadahnuće Ireni Lukšić pa je tako Irena često pisala o Irini, na zaobilazeći je ni i u beletristici. Zadržat ću se nakratko na Ireninom romanu *Berlin – Pariz*, objavljenom 2016. godine, u kojemu Irina Aleksander uz brojne viđenije osobe iz javnog života prve polovice 20. stoljeća postaje junakinja romana, a u roman ulazi i nemali broj ruskih motiva i tema, čime roman, na neki način, sumira Irenin rad.

Roman *Berlin – Pariz* počinje i završava Nabokovom koji se na početku romana nalazi u vlaku, a na kraju pogiba pod kotačima vlaka. Osim Nabokova, glavna je junakinja Irina Kunina Aleksander koja također putuje vlakom iz Berlina za Pariz i o svom životu koji je dijelom vezan i uz Zagreb pripovijeda svojoj suputnici u kupeu Marini Cvetaevoj. Irina Kunina Aleksander i Vladimir Nabokov nisu se poznavali u stvarnom životu, ali su kao romaneskni junaci imali mladenačku ljubavnu aferu, da bi ih zatim život razdvojio. Život se tih dviju vrlo različitih spisateljskih figura u romanu spaja riječima preko pripovijedanja drugima i pisama koja razmjenjuju, tako da ih riječi, njihov osnovni životni alat, izgovorene ili pisane istodobno i spajaju i razdvajaju. Oboje su naglašeni individualci pa u tom individualizmu koji se odnosi na kreaciju vlastita života, Nabokov završava svoj život samoubojstvom, a Irina, vrlo samostalna u svojim odabirima, izabire Marinu Cvetaevu, izuzetnu rusku pjesnikinju koja će život završiti samoubojstvom.

Između dviju važnih točaka ruske književnosti – Nabokova i Cvetaeve, smjestila se književnica malog značaja i dosega, ali u romanu glavna junakinja Irina Aleksander koja ih povezuje. Sve troje pak povezuju književnost i kretanje.

Nabokov (u romanu naprosto Vladimir) je “opće-poznata” pojava i prepoznajemo ga po *Loliti*, po ljubavi prema šahu, rebusima i sličnim višejezičnim igrama, skupljanju leptira ili pak po čitanju Krafft-Ebingove knjige o devijantnoj seksualnosti. Kao što Humbert Humbert na slogove rastavlja ime “Lolita”, tako Vladimir rastavlja ime “Irina”, “I-ro-čka, svjetlo mog života, / Oganj mojih prepona”. Cvetaeva je pak u romanu puno tajanstvenija. Ona je slušateljica, ona upija tuđe riječi slušajući kako joj Irina pripovijeda svoj život, čak i svoja maštanja i snove. Malo poznat, a ponekad i proturječan i nedokučiv život Irine Kunina Aleksander otvara prostor različitim konstrukcijama i mitologijama. Irena Lukšić stoga pušta svoju junakinju da sama progovara o sebi i svom životu te joj daje priliku da ga preko fikcionalne riječi ponovno proživi. Dokumentarno se na taj način u ovom romanu susreće s izmišljenim, a fikcionalizirana biografija poprima zanimljivu formu fragmentarnog pisma. Zato u tim fragmentima simultano postoje značajni historijski događaji i sitna, točkasta zapažanja poput markiranih cipela iz onog doba, torbe *Salamander*, karamela *Cepelin*, parfema *Cyclamen* ili *Schichtova* sapuna.

Isprepletanje velike povijesti i privatnog života, tektonskih povijesnih pomaka i osobnih dojmova junaka najbolje je izrečeno u rečenici o općoj i privatnoj revoluciji koju Fritz, a zapravo Miroslav Krleža, kazuje Irini:

Recite, mala moja, jeste li ikad sanjali svoju malu revoluciju, to da jednog jutra pokupite stvari i nestanete u nepoznatom pravcu?

Revoluciju nisam slučajno spomenula. Ona je u knjizi Irene Lukšić potaknula kretanje, emigraciju da jedan prostor zamijeni drugim/drugima, a rusku književnost da živi u dinamici. Kretanje kroz različite prostore i upoznavanje različitih ljudi, napose pisaca, sukus je ovoga romana. Osim konkretnih susreta, u romanu figuriraju značajna imena ruske književnosti, kao i dijelovi njihovih tekstova: Tolstoev *Hadži Murat*, Puškinov putopis *Putovanje u Arzum*, Lermontov sa svojom pjesmom *Jedro*, a stihovi iz te pjesme: “Bijeli se jedro osamljeno / Na tome moru plavetnom. / Što traži zemljom udaljenom? / Što ostavi u kraju svom?” znakovito se povezuju s bijelim putnicima-emigrantima koji se kreću europskim prostorima. Spominju se zatim Maksimilijan Vološin, Nikolaj Gumilev, Il’ja Ćrenburg, Aleksandr Blok i brojni drugi. U romanu važnu ulogu igra i biblioteka profesora Raphaela Löwenfelda, prevoditelja s ruskog, koji je njemačke čitatelje upoznao s klasičnom ruskom književnošću, tako da se pred čitateljevim očima nižu naslovi iz njegove biblioteke, ustoličujući klasičnu rusku književnost na jednom mjestu i upozoravajući da je ruska kultura uvelike književnocentrična, jer knjiga i književnost igraju središnju ulogu u njezinoj kulturnoj orijentaciji.

Osim konkretnih pisaca i knjiga koji jamče duhovni kontinuitet jedne naglašeno književnocentrične kulture, osim biografskih činjenica, važno je obratiti pozornost na geografske točke, posebice na gradove Zagreb, Pariz i Berlin. I dok je Zagreb periferni prostor emigracije u kojemu je Irina živjela, Berlin i Pariz s naslova romana središta su kojima junaci teže. Berlin je 20-ih godina prošloga stoljeća bio veliki centar ruske emigracije, dok će to mjesto kasnije preuzeti Pariz, kako ističe Magdalena Medarić u svojoj knjizi o pripovjednom svijetu Nabokova pod naslovom *Od Mašenjke do Lolite* (1989). Stoga je naslov romana *Berlin – Pariz* opravdao kretanje ruske emigracije od jednog do drugog centra. Pariz je bio izuzetno važno središte i ruska ga je aristokracija poznavala još prije Revolucije odsjedajući u samome gradu, ali i na Azurnoj obali i drugim francuskim mонденim mjestima. Nakon Revolucije oko 400.000 migranata iz Rusije naselilo se u Francuskoj, od čega se najveći broj zaustavio u velikim gradovima, poglavito u Parizu. Naziv “Ruski Pariz” 30-ih godina 20. stoljeća predstavljao je čitav svijet zbog živahnoga kulturnog života. I u Berlinu je bilo slično. U ono je doba život u Njemačkoj bio prilično jeftin, a niske su bile i cijene papira i tiskarskih usluga pa se Berlin ubrzo pro-

metnuo u najjači europski izdavački centar u kojemu su nicali brojni ruski izdavači. U to vrijeme još “kolebljiv stav sovjetske vlade prema ruskoj emigraciji” doprinio je izdavanju časopisa i knjiga, a izdavači su mogli računati i na sovjetsko knjižarsko tržište, kako ističe Medarić u svom istraživanju toga važnog emigrantskog središta. Zahvaljujući još uvijek “polifonijskom principu” sovjetskoga političkog života, slobodi tržišta Lenineve Nove ekonomske politike, sovjetske su se knjige mogle naći u berlinskim knjižarama i mnogi su sovjetski književnici dobivali dozvolu putovati u “ruski” Berlin, kako su ga nerijetko zvali, i općenito u Zapadnu Europu. To su primjerice: Andrej Belyj, Viktor Šklovskij, Sergej Esenin, Vladimir Majakovskij, Il’ja Ėrenburg, Boris Pasternak, Aleksej Tolstoj, a većina njih se verbalizira ili fikcionalizira na stranicama romana *Berlin – Pariz*.

Ruska je književnost na poseban način povezana s kretanjem, i to ne samo emigrantskim, a na kretanje se oslanja i roman Irene Lukšić. Kretanje je neobično važno za rusku aristokraciju koju susrećemo u klasičnoj ruskoj prozi 19. stoljeća: putovanje iz grada na ladanje, ljetne sezone u kućama za odmor, na vlastelinskim imanjima i život u gradu zimi, putovanje u lječilišta, pogotovo njemačka, putovanja kočijama, putovanje vlakovima i tako dalje. Sve se to opisuje u klasičnoj ruskoj književnosti. Prisjetimo se da Čičikov, junak romana *Mrtve duše*, ulazi kočijom u znakoviti grad N. ne bi li nastavio kretanje po vlastelinskim imanjima pa nam se čini da njegovo putovanje ide unedogled. U Turgenjevlevu romanu *Očevi i djeca* Arkadij Kirsanov sa svojim prijateljem Bazarovom iz grada je doputovao na obiteljsko imanje, Puškinov Evgenij Onegin u istoimenom romanu u stihovima pokreće radnju premještanjem iz grada na selo, a Puškinovi, Tolstoevi ili Čehovljevi junaci, primjerice, stradavaju u mećavama u kojima su se zatekli i koje su im zaustavile kretanje i tako redom. Taj nomadizam, to kretanje iz točke A u točku B nastavlja se i željeznicom. Knez Myškin, junak romana *Idiot* F. M. Dostoevskog, u roman ulazi vlakom, kao i jedna od najpoznatijih junakinja klasične ruske književnosti, Tolstoeva Anna Karenina, doputovavši iz Sankt Peterburga u Moskvu svome bratu, a isto tako izlazi iz romana kroz taj motiv, pogibajući pod kotačima vlaka. Vlak već u simbolista, a potom u avangardnoj poeziji početka 20. stoljeća zauzima važno mjesto jer je oličenje mehanicističnosti, industrijskog razvoja i kulture gibanja u Valerija Brjusova, Andreja Belog, Vladimira Majakovskog, Aleksandra Bloka, a dio tih pjesnika svojim stihovima ulazi u roman Irene Lukšić. Aleksandar Flaker u knjizi *Poetika osporavanja* (1984) posebno poglavlje posvećuje takozvanoj že-

ljezničkoj poeziji, propitujući pjesništvo i tehničku civilizaciju, relativizaciju kretanja te poetski kolodvorski model, u što uključuje i gradsku, “tramvajsku poeziju”, također povezanu s tračnicama i gradskim kretanjem. Kretanje tramvajem u gradu asociramo s pjesnikom Nikolaem Gumilevom i njegovom pjesmom iz 1919. *Zalutali tramvaj*. Taj je motiv važan i u romanu *Berlin – Pariz*. Zagrebački je tramvaj, prema Irininoj priči u vlaku, zamalo pregazio Irinu i starčiča kojega je pokušala spasiti, a kolica s njezinim sinom Sašom pojurila su nizbrdo.

Kretanje tračnicama, a posebice vlakom koji spaja velike udaljenosti, nastavlja se kroz rusku književnost 20. stoljeća, a onda izlazi iz gabarita tog stoljeća. Vlak je snažan motiv kod Pasternaka, u poeziji, ali i u njegovu romanu *Doktor Živago*. Znakovit je i vlak iz romana *Moskva-Petuški* Venedikta Erofeeva (roman je prevela Irena Lukšić, 2001), u kojem glavni junak progovara o povijesti ruske filozofije i književnosti. U Pelevinovoj pripovijesti *Žuta strijela* ponovno vlak kao heterotopija igra glavnu ulogu. Riječ je o asocijaciji na Crvenu strijelu, vlak koji prometuje od Moskve do Sankt Peterburga, dok je fikcionalna Žuta strijela vlak koji putuje prema razrušenom mostu i metafora je životnoga puta, jer sve što živi – živi u vlaku. I tu je pripovijest prevela Irena Lukšić (zbirka *Vijesti iz Nepala*, 2005). I junaci u romanu *Berlin – Pariz* putuju vlakom ne bi li se pronašli, ali se putovanjem razilaze. Prva rečenica romana: “Ponovno su se s obje strane dugačkog vagona zalijepila nepregledna zelena polja ispresijecana slabo uočljivim puteljcima i rijetkim grmljem, čija se tamna boja nježno stapala sa smeđom pozadinom”, kao i ona posljednja: “I kao da je osjećaj svježine raspršenog snijega na neobjašnjiv način prodro u vagon”, ukazuju na prostor unutar vlaka izvan kojega se nešto zbiva, izvan kojega postoji “drugi svijet”. Roman se oslanja na književnu tradiciju, na motive putovanja preko tračnica, kolodvora, tramvaja i vlaka, crpi poznate i manje poznate biografske činjenice mistificirajući život umjetnika onoga vremena. No, prije svega, oslanja se na Nabokovljevu novelu *Slučajnost* u kojoj dvije suputnice razgovaraju o životu nakon Revolucije, što je autorica navela na kraju svoje knjige, skrećući pozornost čitatelja na intertekstualnu povezanost svoga romana s novelom Vladimira Nabokova, ali i ruskom književnom tradicijom uopće.

Irena je nizanjem motiva i tema iz ruske književnosti svoj fragmentarni roman kretanja *Berlin – Pariz* učinila bogatijim, a svoja je znanja o emigraciji, ruskoj književnosti i kulturi, koja je na različite načine unosila u svoje preglede, zbornike i antologije, uobličila u fikciju.